

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์และสภาพสังคมในเขตเทศบาลเมืองแพร่

เมืองแพร่ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปแต่ละยุคสมัย ขึ้นอยู่กับอาณาจักรที่มีอิทธิพลเหนือเมืองแพร่หรือเหตุการณ์ที่สำคัญ จารึกเพื่อเป็นเกียรติแก่วีรบุรุษหรือสถานที่

“เมืองพล” “นครพล” หรือ “พลรัฐนคร” เป็นชื่อเก่าแก่ดั้งเดิมที่สุดที่พบในตำนานฉบับโบราณวัดหลวงเมืองแพร่ มีความสอดคล้องกับชื่อพ่อขุนหลวงพลได้อพยพไพร่พลมาสร้างเมืองริมฝั่งน้ำยมด้านทิศตะวันออก เมื่อปี พ.ศ.1371

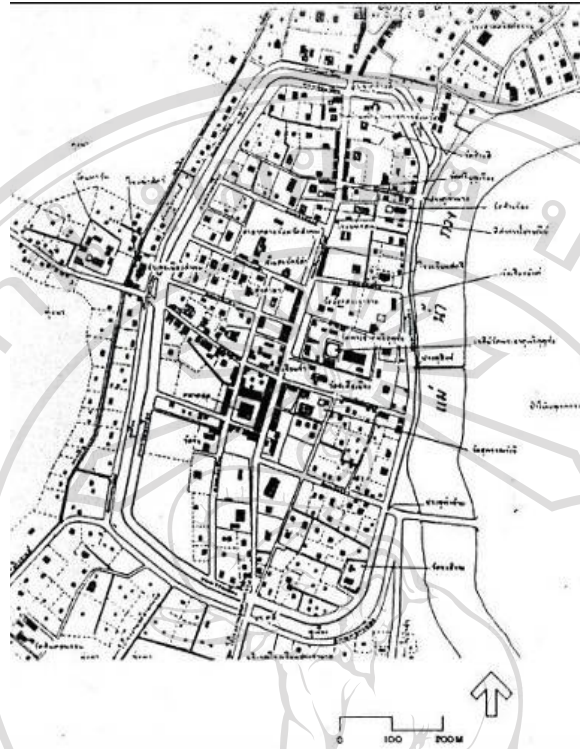
“เมืองโกศย” เป็นชื่อที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนใช้เรียกในสมัยขอมมีอำนาจได้เปลี่ยนชื่อเมืองเป็นภาษาบาลี ซึ่งน่าจะมาจากชื่อดอยโกศยชัคบรรพตที่ประดิษฐานพระธาตุช่อแฮ พระธาตุคู่บ้านคูเมืองแพร่ มีความหมายว่า ดอยแห่งธงผ้าแพร

“เมืองแพล” ชื่อนี้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ 1 มีข้อความตอนหนึ่งว่า “เบื้องดินนอน รอดเมืองแพล เมืองน่าน เมืองพลัว พันฝั่งของ เมืองชาวเป็นทีแล้ว”

“เมืองแป้” เป็นชื่อที่ชาวแพร่และชาวล้านนาใช้เรียก ภาษาคำพื้นเมือง มีความหมายว่า “ซัยชนะ” สมัยรัชกาลที่ 5 ปรากฏในจดหมายราชการเรียกอย่างชัดเจนว่า “เมืองแพร่” หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เรียกชื่อเมืองแพร่อย่างทางการว่า “จังหวัดแพร่”

2.1 พัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน

เมืองแพร่ตั้งอยู่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ริมฝั่งแม่น้ำยมด้านทิศตะวันออก ฝั่งเมืองแพร่เป็นรูปวงรีไม่สม่ำเสมอ รูปร่างคล้ายรอยเท้าหรือหอยสังข์ คล้ายฝั่งเมืองหริภุญไชยหรือลำพูน ประกอบกับหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีประมาณอายุของเมืองทั้งสองสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งมีความขัดแย้งกับตำนานพื้นเมืองวัดหลวงที่กล่าวถึงพ่อขุนหลวงพลอพยพผู้คนมาสร้างเมืองแพร่ในต้นศตวรรษที่ 14 ช่วงเวลาเดียวกันกับตำนานพระธาตุลำปางหลวงที่กล่าวถึงกษัตริย์เมืองแพร่ไปขุดหาพระธาตุที่เมืองลำปางแต่ไม่พบ

ภาพ 2.1 เมืองรูปหอยสังข์เมืองสุโขทัย
ที่มา กรมแผนที่ทหารบก

การสร้างเมืองแพร่สันนิษฐานว่าน่าจะรับอิทธิพลการวางผังจากอาณาจักรสุโขทัย โดยการวางผังเมืองเป็นรูปหอยสังข์ โดยก่อนหน้านั้นการสร้างเมืองในช่วงแรกอาจเป็นเพียงการตั้งถิ่นฐานเพื่อศึกษาลักษณะทางภูมิศาสตร์และพัฒนาเมืองอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยมีวัดหลวงเป็นศูนย์กลางของเมือง ปรากฏในตำนานวัดหลวง พ.ศ. 1371 พ่อขุนหลวงพลราชันดาแห่งกษัตริย์น่านเจ้าได้อพยพคนไทย (ไทยลื้อ ไทยเขิน) ส่วนหนึ่งมาจากเมืองเชียงแสน ไชยบุรี (ไชยนาทรายณ์) และเวียงพางคำ มาสร้างเมืองที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำยม ความสัมพันธ์ของตำนานวัดหลวงมีความต่อเนื่องกับตำนานวัดหัวข่งที่ท้าวพหุสิงค์ โอรสขุนหลวงพลครองเมืองแพร่ปีพ.ศ. 1389 ได้ว่าจ้างช่างจากเวียงพางเมืองเชียงแสนมาบูรณะซ่อมแซมวัดหลวงและสร้างวัดขวงสิงห์ชัย ในปี พ.ศ. 1443 ได้อาราธนาครูบาศรีใจมา จากเมืองลัมปะนคร (ลำปาง) เป็นประธานก่อสร้างเจดีย์วัดขวงสิงห์ชัย เมื่อพิจารณาจากตำนานข้างต้นเมืองแพร่น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 14

ภาพ 2.2 เมืองรูปหอยสังข์และเมืองพลนคร
ที่มา กรมแผนที่ทหารบก

ถึงแม้ว่าเมืองแพร์ซึ่งเป็นเมืองขนาดเล็ก แต่จากตำนานและหลักฐานทางโบราณคดีมีเมืองหรือเวียงโบราณตั้งกระจายทั่วหุบเขาเมืองแพร์ถึง 24 แห่ง (องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร์. 2550)

ตาราง 2.1 ขนาดและองค์ประกอบของเมืองแพร์

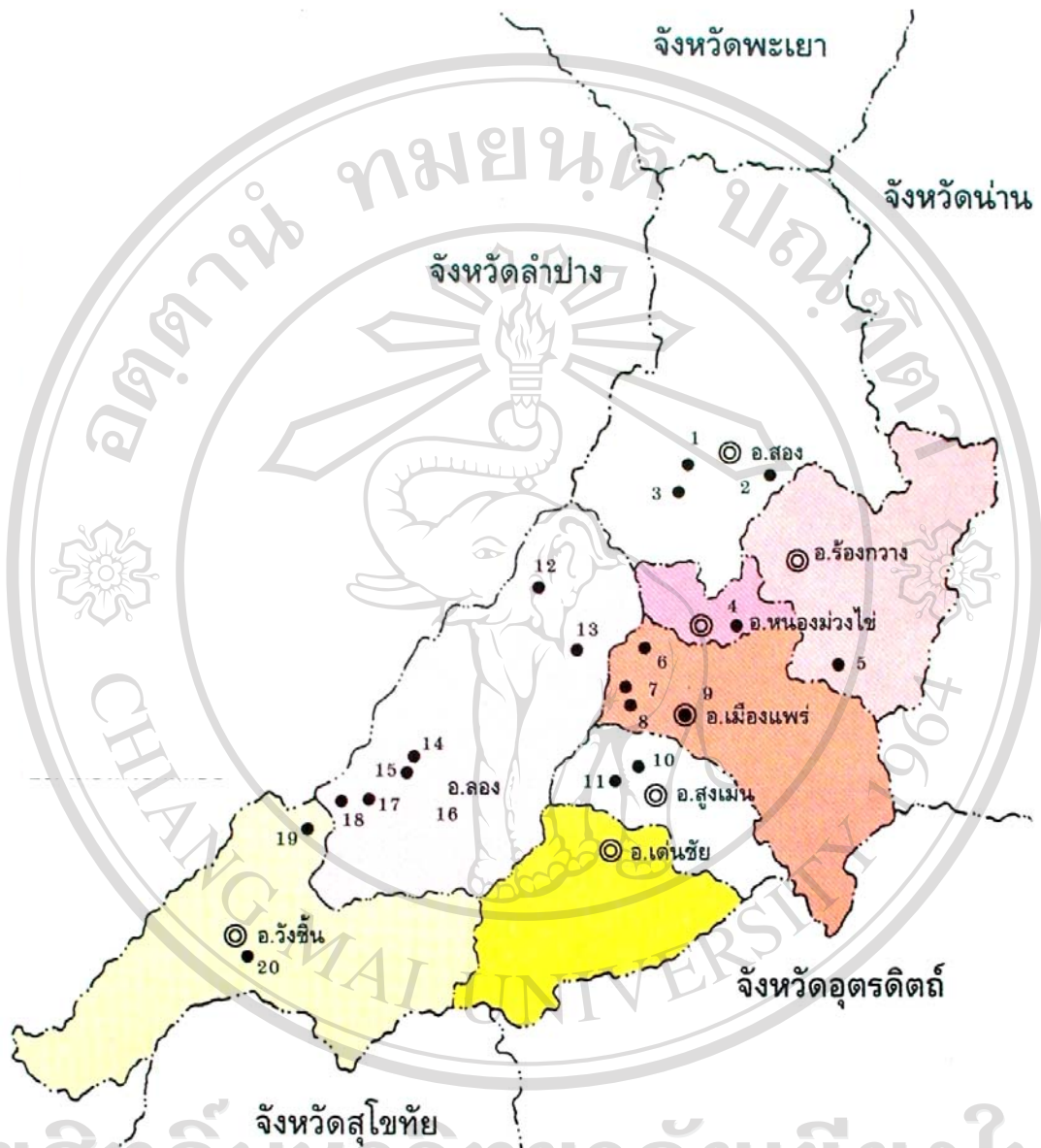
ลักษณะเมือง	เมืองแพร์
1.ขนาดพื้นที่ภายในกำแพงเมือง	0.9 ตร.กม.
2.ส่วนกว้างที่สุดของเมือง	800 เมตร
3.ส่วนยาวที่สุดของเมือง	1,400 เมตร
4.จำนวนประตูเมือง	4 ประตู
5.จำนวนวัดภายในกำแพงเมือง	8 วัด
6.จำนวนเมืองบริวาร	5 เมือง

จากตาราง 2.1 พิจารณาเมืองหน้าด่านเมืองแพร์จากหลักฐานสภาพของเวียงที่อยู่รายล้อมเมืองแพร์ทั้งสี่ทิศและตั้งอยู่ในตำแหน่งที่มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ความมั่นคงประกอบไป

ด้วย เวียงสรอง เวียงเทพด้านทิศเหนือติดเมืองพะเยา ชุมชนเมืองด้านทิศใต้ทางผ่านติดต่อแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เวียงแม่คำมีทำลื้อด้านทิศตะวันออกติดเมืองน่านและอุตรดิตถ์ เวียงต้า เวียงลอง ด้านทิศตะวันตกติดเมืองลำปางและอาณาจักรล้านนา เวียงด้านทิศเหนือ ทิศใต้และทิศตะวันออกต่างตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำยมเหมือนเมืองแพร์ ส่วนเวียงแม่คำมีทำลื้อตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำแม่คำมีและที่ราบแม่น้ำแม่แคบซึ่งดูแลพื้นที่เชื่อมต่อกับเมืองน่าน เมืองในกลุ่มลุ่มแม่น้ำโขง เมืองบริวารเหล่านี้ต่างมีการสร้างคูน้ำ คันดิน วัตถุประสงค์ประกอบหลักของเมือง ยกเว้นชุมชนเมืองด้านใต้ซึ่งไม่มีองค์ประกอบของเมืองเหล่านั้น

ตามตำนานวัดสูงเม่น(พรหมมา กาศมณี. 2530) เรียกพื้นที่บริเวณอำเภอสูงเม่นปัจจุบันว่า “เมืองม่านด้านใต้แห่งเวียงแพร์โกศชัย” พื้นที่ราบแห่งนี้เป็นแหล่งเกษตรกรรมที่มีพื้นที่ใหญ่ที่สุดของเมืองแพร์ และเป็นที่พักชุมนุมการรวานพ่อค้าของเส้นทางค้าขายโบราณ ดังปรากฏชื่อบ้านท่าช้าง ท่าม้า ท่าลื้อ ซึ่งพ่อค้าได้นำช้าง ม้าพักแรมในบริเวณนี้ โดยเส้นทางนี้ก่อนจะเข้าเมืองแพร์จะผ่านชุมชนบ้านพระหลวง และชุมชนเวียงทอง ซึ่งตั้งบ้านเรือนริมฝั่งน้ำยม จากสภาพดังกล่าวจึงทำให้ชุมชนเมืองด้านใต้เป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของเมืองแพร์

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

รายชื่อชุมชนโบราณ (ตามหมายเลข)

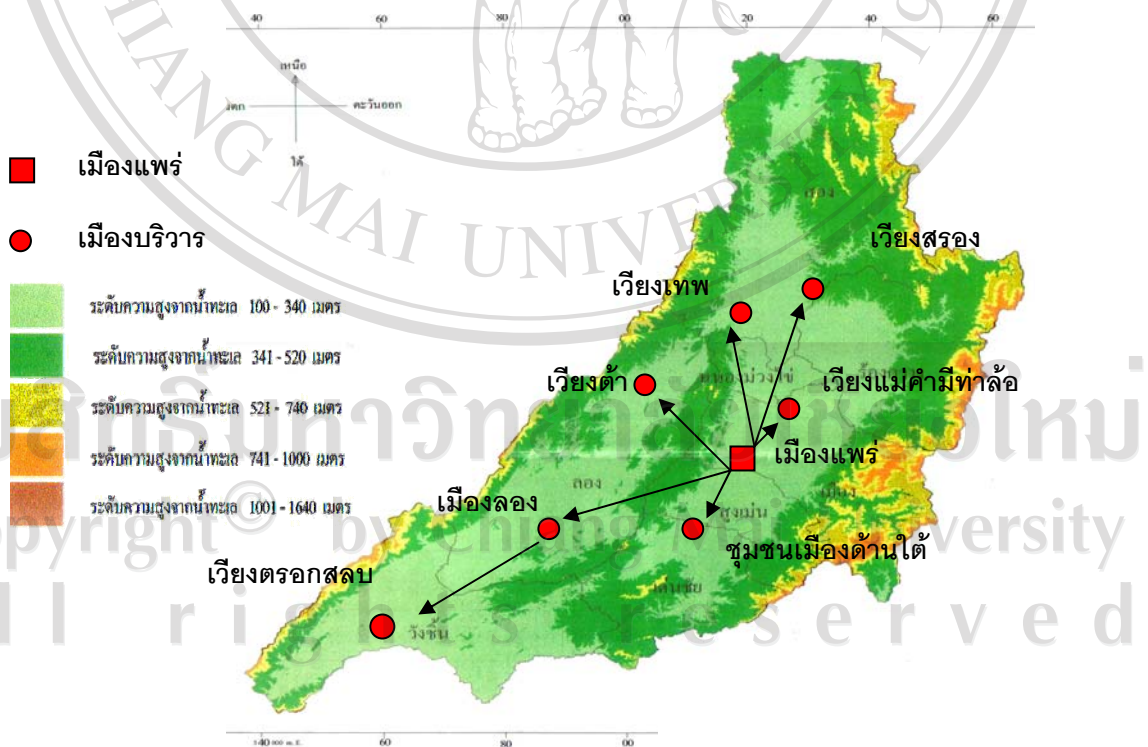
1. ชุมชนวัดพระธาตุหนองจันทร์ 2. เวียงสรอง 3. เวียงเทพ 4. เวียงแม่คำมีท่าล้อ 5. เวียงสันทราย
6. วังมอญ 7. เวียงตั้ง 8. วังธง 9. เมืองแพร่ 10. เวียงทอง 11. ชุมชนพระหลวง 12. เวียงต้า
13. เวียงเชียงยืน 14. เหล่าเวียง 15. เมืองลัวะ 16. เมืองลอง(ไฮสร้อย)
17. เมืองโกนหลวง 18. บ้านแม่รัง 19. บ้านแม่บงเหนือ 20. เมืองตอกสลบ

ภาพ 2.3 เมืองบริวารเมืองแพร่และชุมชนโบราณ ในเขตจังหวัดแพร่
 ที่मा สภาวัฒนธรรมจังหวัดแพร่

ตาราง 2.2 ลักษณะเมืองบริวารเมืองแพร่

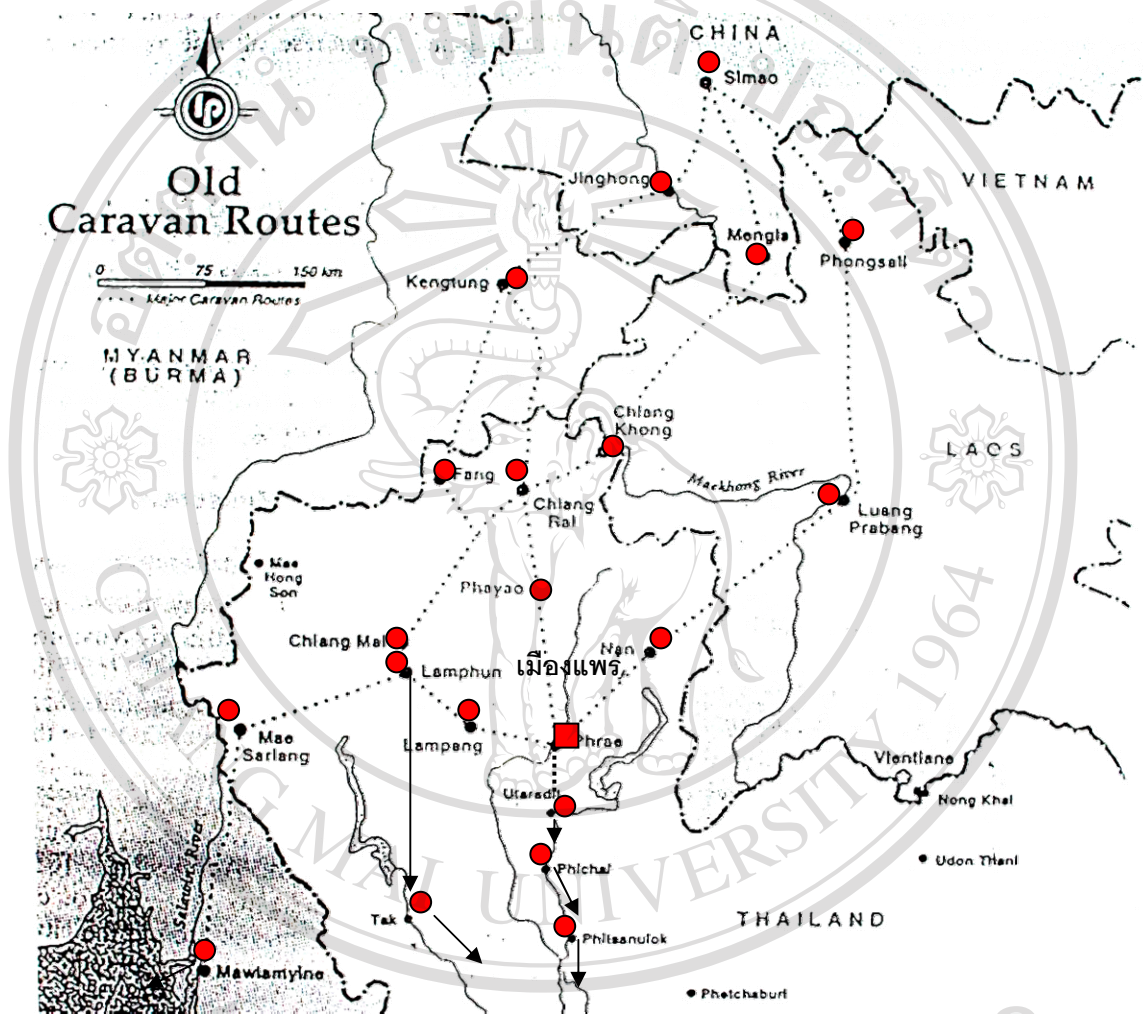
เมืองบริวาร เมืองแพร่	พื้นที่ภายใน กำแพงเมือง(ตร.กม.)	จำนวนวัด	ระยะทางห่าง เมืองแพร่(กม.)	ที่ตั้งปัจจุบัน (อำเภอ)
1.เวียงเทพ	0.48	1	50	อ.สอง
2.เวียงสรอง	0.19	1	50	อ.สอง
3.เวียงแม่คำมีท่าล้อ	0.40	1	15	อ.หนองม่วงไข่
4.เวียงต้า	0.30	1	50	อ.ลอง
5.เวียงลอง	0.60	2	50	อ.ลอง
6.เวียงตรอกสลบ	0.24	1	100	อ.วังชิ้น
7.ชุมชนเมืองค้ำใต้	ไม่มีขอบเขต	-	15	อ.สูงเม่น,เด่นชัย

จากตาราง 2.2 ขนาดพื้นที่เมืองบริวารโดยเฉลี่ยมีพื้นที่ 0.36 ตร.ม. หรือประมาณ 200 ไร่ เมื่อเทียบกับขนาดเมืองแพร่แล้วมีขนาดเล็กกว่าเกือบสามเท่า ซึ่งสอดคล้องกับจำนวนวัดที่มีเพียง 1-2 วัดต่อเวียงเท่านั้น ดังนั้นลักษณะการอยู่อาศัยแต่ละเวียงจึงมีลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือข่ายพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สอดคล้องกับขนาดพื้นที่ราบลุ่มเพื่อทำการเกษตรกรรมของแต่ละเวียง

ภาพ 2.4 ตำแหน่งที่ตั้งเมืองบริวารเมืองแพร่

ส่วนเมืองบริวารที่มีระยะห่างจากเมืองแพร์โดยเฉลี่ยประมาณ 50 กิโลเมตรนั้น เป็นเมืองที่มีเจ้านายท้องถิ่นปกครองกันเองเพียงแต่ยอมรับในอำนาจจากเมืองแพร์เท่านั้น เพราะเมืองเหล่านี้ต่างตั้งในที่ราบหุบเขาขนาดเล็ก

- เมืองแพร์
- เมืองตามเส้นทางการค้า
- เส้นทางการค้าทางบก
- เส้นทางค้าทางน้ำ

ภาพ 2.5 เส้นทางการค้าโบราณแถบภาคเหนือ

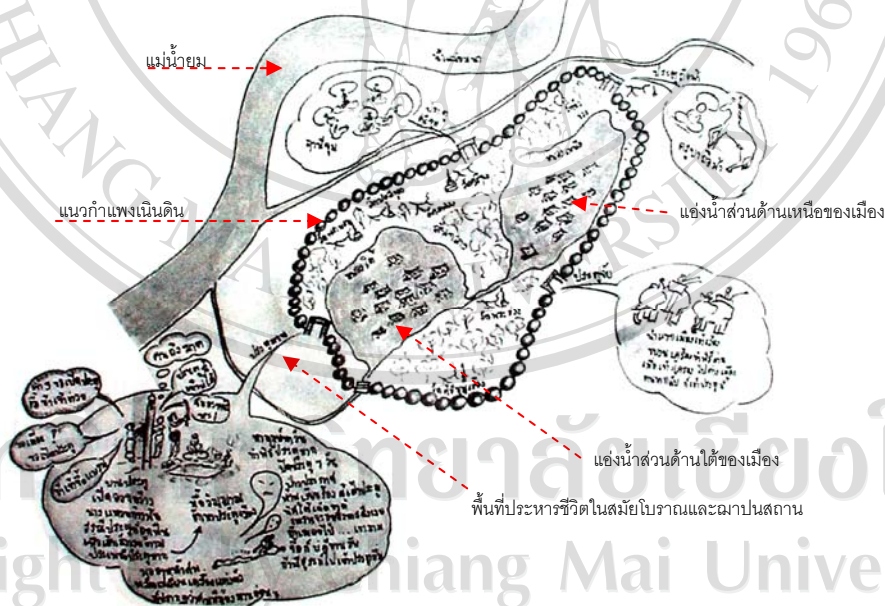
ที่มา สภาวัฒนธรรมจังหวัดแพร์

ซึ่งต่างกับเวียงแม่คำมีทำสื่อและชุมชนเมืองด้านใต้ซึ่งอยู่บนที่ราบผืนเดียวกันมีระยะห่างจากเมืองแพร์เพียง 15 กิโลเมตรเท่านั้น จัดได้ว่าเมืองทั้งสองน่าจะได้รับการปกครองโดยตรงจากเมืองแพร์เพราะพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่สำคัญทางเกษตรกรรม ประกอบกับเป็นเส้นทางการค้าที่

เชื่อมต่อกับเมืองแถบลุ่มน้ำโขงและเมืองน่าน เมืองทางทิศตะวันตกสู่ทะเลที่อ่าวหมาะตะมะ และเมืองทางทิศใต้สู่อ่าวไทย การดูแลรักษาผลประโยชน์ในเส้นทางการค้าขายนี้จึงต้องได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษ

สำหรับขนาดพื้นที่ภายในของผังเมืองแพร์ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าผังเมืองหริภุญชัยนั้น ซึ่งมีความขัดแย้งกันกับเหตุผลที่ว่าเมืองหริภุญชัยเป็นที่มั่งคั่งและอิทธิพลที่เหนือกว่าเมืองแพร์ แต่ทำไมผังเมืองแพร์มีขนาดใหญ่กว่าผังเมืองหริภุญชัย

ในประเด็นนี้เมื่อพิจารณาจากการศึกษาลักษณะทางภูมิศาสตร์ภายในกำแพงเมืองและการสัมภาษณ์คนในท้องถิ่นของกลุ่มลูกหลานเมืองแพร์และวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนูตรดิตถ์ ในโครงการฟื้นฟูสำนักท้องถิ่นเพื่อร่วมกันพัฒนาเมืองน่านอยู่ในเขตเทศบาลเมืองแพร์¹ ได้อธิบายว่าเดิมพื้นที่ภายในกำแพงเมืองแพร์มีบึงอยู่สองบึงมีชื่อเรียกว่า บึงเหนือ บึงใต้ อยู่ทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ ทำให้เกิดเนื้อเมืองเป็นสามส่วน ด้านทิศตะวันออกเรียก "สันพระร่วง" ด้านทิศใต้เรียก "สันพระนอน" ส่วนกลางเมืองเรียก "สันกลาง" ปัจจุบันมีเพียงชื่อบ้านสันกลางเท่านั้นยังเป็นที่เรียกกันในชุมชนท้องถิ่น

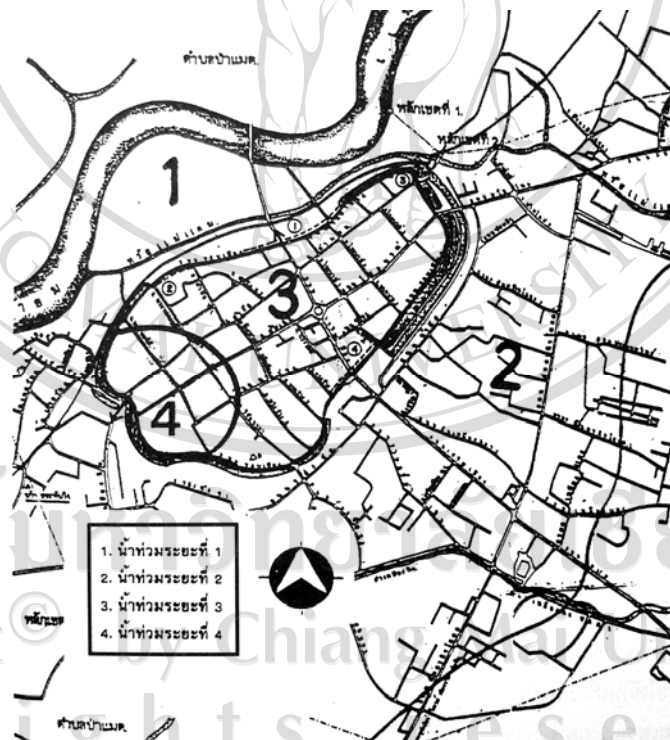

ภาพ 2.6 ลักษณะภายในเมืองแพร์จากกลุ่มลูกหลานเมืองแพร์และคณะ
ที่มา โครงการฟื้นฟูสำนักท้องถิ่นเพื่อร่วมกันพัฒนาเมืองน่านอยู่ในเขตเทศบาล
เมืองแพร์ 2545

¹ กลุ่มลูกหลานเมืองแพร์และวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนูตรดิตถ์ในโครงการฟื้นฟูสำนักท้องถิ่นเพื่อร่วมกันพัฒนาเมืองน่านอยู่ในเขตเทศบาลเมืองแพร์

ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าการตั้งถิ่นฐานภายในกำแพงเมืองแพร์นั้น ใช้พื้นที่เฉพาะส่วนที่น้ำท่วมไม่ถึงคือบริเวณด้านทิศตะวันตก ตะวันออก และทิศเหนือเท่านั้น โดยด้านทิศตะวันตกมีวัดศรีชุม วัดหลวง วัดพระนอน และวัดพงษ์ศุนันท์เป็นศูนย์กลางชุมชน ด้านทิศตะวันออกมีวัดพระร่วงเป็นศูนย์กลางชุมชน และด้านทิศเหนือมีวัดเชิงชั้น (บริเวณเรือนจำจังหวัดแพร่ปัจจุบัน) และวัดหัวข่วงเป็นศูนย์กลาง

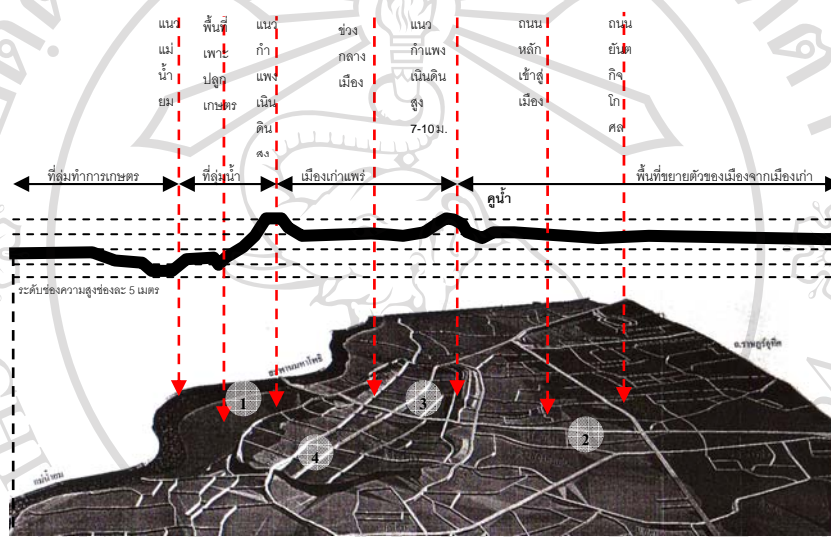
เมื่อพิจารณาจากลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ด้านทิศตะวันตกภายในกำแพงเมืองแพร่จะลาดเอียงลงพื้นที่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง จากข้อมูลลำดับน้ำไหลท่วมพื้นที่ในเขตเทศบาลเมืองแพร่ของแม่น้ำยมปี พ.ศ.2538 (ภาพ 2.6 แสดงลำดับน้ำไหลท่วมในเขตเทศบาลเมืองแพร่) น้ำจากแม่น้ำยมจะท่วมพื้นที่หมายเลขที่ 1 ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มด้านทิศตะวันตกของเมืองโดยไม่สามารถไหลเข้าสู่ตัวเมืองได้เพราะพื้นที่บริเวณนี้มีระดับสูงกว่าพื้นที่หมายเลข 2 3 และ 4 ประกอบกับมีแนวกำแพงเมืองก่อกั้นการไหลของน้ำ จึงทำให้น้ำได้ไหลเข้าท่วมพื้นที่หมายเลข 2 ซึ่งเป็นพื้นที่นอกกำแพงเมืองแพร่ด้านทิศตะวันออกก่อนที่จะไหลท่วมพื้นที่ภายในกำแพงเมืองหมายเลข 3 และหมายเลขที่ 4 ตามลำดับ

ภาพ 2.7 แผนที่แสดงลำดับหมายเลขการไหลของน้ำในปี พ.ศ.2538

ที่มา : เทศบาลเมืองแพร่

อธิบายได้ว่าพื้นที่ภายในกำแพงเมืองแพรมีความสูงมากกว่าพื้นที่นอกกำแพงเมือง ส่วนพื้นที่ด้านในกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกมีความสูงมากกว่าพื้นที่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้หรือบริเวณหมายเลขที่ 4 ถึงแม้ว่าพื้นที่หมายเลข 3 จะมีน้ำท่วมก่อน ดังนั้นพื้นที่หมายเลข 3 เป็นพื้นที่รับน้ำของแม่น้ำยมที่ไหลจากทิศเหนือลงพื้นที่ด้านทิศใต้ พื้นที่หมายเลข 4 จึงมีลักษณะเป็นพื้นที่รองรับน้ำภายในกำแพงเมือง

ภาพ 2.8 แสดงลักษณะภูมิประเทศเทศบาลเมืองแพร์
 ที่มา นายยุทธการ หาญพยัค

ดังนั้นพื้นที่ภายในกำแพงเมืองจึงมีการใช้พื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานเพียงครั้งหนึ่งของพื้นที่ภายในกำแพงเมืองทั้งหมด ได้แก่พื้นที่ที่น้ำท่วมไม่ถึงในบริเวณด้านทิศตะวันตก ทิศเหนือและทิศใต้ ส่วนพื้นที่ที่เหลือเป็นพื้นที่รองรับน้ำในกรณีน้ำท่วมฉับพลัน

การพัฒนาเมืองยุคก่อนอาณาจักรล้านนาพ.ศ. 1371 – 1839

จากข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และลักษณะทางภูมิประเทศเขตเทศบาลเมืองแพร์ อธิบายลักษณะการกำเนิดและพัฒนาการเมืองแพร์ในช่วงยุคก่อนอาณาจักรล้านนาการตั้งถิ่นฐานดังนี้

ลิขสิทธิ์ในภาพนี้สงวนไว้โดย
 Copyright © by Chiang Mai University
 All rights reserved

ภาพ 2.9 ลักษณะผังเมืองแพร์ในยุคเริ่มต้น พุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา โครงการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย ฯ โดยการเคหะแห่งชาติ และคณะ

1) ในช่วงแรกมีการตั้งถิ่นฐานบริเวณสันดอนระหว่างแม่น้ำยมกับลำน้ำแม่แคม บริเวณตั้งแต่ด้านเหนือวัดหัวข่งต่อเนื่องมาถึงบริเวณวัดหลวงด้านทิศใต้ เนื่องจากบริเวณนี้มีความสูงกว่าบริเวณอื่นของเนื้อเมือง สะดวกต่อการนำน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติมาใช้ และเหมาะกับการเกษตรกรรม

2) การสร้างกำแพงเมืองน่าจะมีสองเหตุผลประกอบ ประการแรกเนื่องจากแม่น้ำยมในฤดูน้ำหลาก น้ำจะไหลท่วมอย่างรวดเร็ว สันเกตจากแนวกำแพงด้านทิศตะวันตกคิดแม่น้ำยมจะมีขนาดความกว้างและสูงมากกว่าด้านอื่นๆของเมือง และจากเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่เมืองแพร์ พ.ศ. 2538 พื้นที่บริเวณนี้น้ำท่วมหลังจากบริเวณอื่น ถึงแม้ว่าพื้นที่บริเวณนี้จะอยู่ติดกับแม่น้ำยมมากกว่าบริเวณอื่น ทำให้เข้าใจว่ากำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเป็นแนวคิดสำคัญพื้นฐานเพื่อป้องกันน้ำไหลหลากเข้าท่วมเมือง ประการที่สองเพื่อเป็นการป้องกันศัตรูรุกราน

3) จุดเริ่มต้นของการสร้างกำแพงเมืองน่าจะอยู่บริเวณวัดหลวงเนื่องจากตำนานการสร้างเมืองแพร์กล่าวถึงการสร้างวัดหลวงเป็นวัดแรกเพื่อเป็นศูนย์กลางของเมืองและชุมชน แล้วต่อเนื่องขึ้นไปทางด้านทิศเหนือวัดหัวข่ง ซึ่งสอดคล้องกับการเวียนประทักษิณตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นมงคลยิ่ง สิ่งที่น่าสังเกตคือลักษณะรูปร่างของผังกำแพงเมืองด้านทิศเหนือจะมีความแหลมโค้งคล้ายกับว่ามีตั้งใจให้เป็นแนวกำแพงเพื่อชะลอการปะทะของกระแสน้ำให้ไหลเบี่ยงออกไปด้านทิศตะวันออกของเมืองโดยมีบึงด้านทิศใต้ของเมืองรองรับน้ำไว้ก่อนที่จะไหลรวมไปกับแม่น้ำยม จากลักษณะดังกล่าวจึงทำให้พื้นที่บริเวณภายในกำแพงเมืองป้องกันน้ำท่วมอย่างเฉียบพลันได้

4) การสร้างแนวกำแพงเมืองน่าจะใช้เวลาสร้างกันต่อเนื่องหลายสมัย ส่วนลักษณะรูปร่างของเมืองที่คล้ายกับหอยสังข์นั้นน่าจะเป็นการเปรียบเทียบกับภายหลัง โดยมีข้อสันนิษฐานว่าได้รับ

ภาพ 2.10 ลักษณะผังเมืองแพร์สมัยสุโขทัยและสมัยล้านนา พ.ศ. 1839 – 2101

ที่มา โครงการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย ฯ โดยการเคหะแห่งชาติ และคณะ

อิทธิพลของสุโขทัยส่งผลต่อองค์ประกอบของผังเมืองแพร์ วัดหลวงเป็นพระธาตุประจำเมือง และมีเวียงพระธาตุในด้านทิศตะวันออกของนอกเมือง จึงทำให้เกิดเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างเมืองแพร์กับเวียงพระธาตุช่อแฮเกิดขึ้น ปัจจุบันมีชื่อว่าถนนช่อแฮพร้อมทั้งนามพระธาตุช่อแฮ

ในปี พ.ศ.1986 เมืองแพร์อยู่ใต้อิทธิพลอาณาจักรล้านนา ช่วงเวลานั้นเป็นยุคทองของล้านนาตรงกับสมัยพระเจ้าติโลกราช อิทธิพลการเมืองการปกครองของล้านนาส่งผลต่อโครงสร้างผังเมืองแพร์ให้มีรูปแบบการใช้งานตามรูปแบบผังเมืองเชียงใหม่

ตาราง 2.3 หน้าที่การใช้งานของประตูหลักเมืองแพร์

ตำแหน่งประตูหลัก	ชื่อประตูเมืองแพร์	หน้าที่การใช้งาน
แกนกลางเมือง	หลักเมือง	วัดประจำเมือง ศูนย์กลางบริหาร ที่อยู่ชั้นปกครอง
ทิศเหนือ	ประตูขี้ม้า	บริเวณรวบรวมไพร่พล เลี้ยงสัตว์
ทิศใต้	ประตูมาน	หลักประหาร สุสาน
ตะวันออก	ประตูชัย	รับแขกบ้านแขกเมือง ชานค้าขาย ไปพระธาตุช่อแฮ
ตะวันตก	ประตูศรีชุม	ทำน้ายม พื้นที่เกษตรกรรม

กล่าวคือ การกำหนดแนวแกนสัญจรหลักของเมืองสอดคล้องกับหน้าที่การใช้งานของประตูเมืองแต่ละด้าน แนวแกนหลักของเมืองมีความชัดเจนตรงกับประตูหลักของเมืองในแต่ละด้าน

โดยเฉพาะบริเวณเค้าย่านมหาลงสถานที่บริหารราชการอยู่ติดกับคู่มือเจ้าหลวง ด้านทิศเหนือบริเวณวัดหัวข่วงเป็นสถานที่รวบรวมไพร่พล จากลักษณะการวางตำแหน่งองค์ประกอบของเมืองมีลักษณะคล้ายคลึงกับผังเมืองเชียงใหม่

อิทธิพลล้านนายังได้แผ่ขยายคติความเชื่อเรื่อง “ชุธาตุ” หรือ “พระธาตุปีเกิดในล้านนา” ภายใต้มายาคติ ที่สร้างขึ้นโดยอาศัยองค์ประกอบของนักษัตรประธาตุประจำปีเกิด เพื่อสร้างเครือข่ายของวัฒนธรรมล้านนา ลบล้างอิทธิพลอาณาจักรอื่นที่ผ่านมาในอดีตออกไป โดยการกำหนดให้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางจักรวาลทั้งปวงแล้วมีเมืองบริวารต่างๆ แวดล้อมเป็นเครือข่ายวัฒนธรรมเดียวกัน (Culture Network) แบบแผนดังกล่าวนี้นับว่าเป็นมายาคติที่ผ่านกระบวนการคิดอย่างซับซ้อนและปรากฏผลทางรูปธรรมอย่างเห็นขยับแน่นอนต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

รูปแบบสถาปัตยกรรมล้านนาที่ปรากฏในเมืองแพร่ ส่วนใหญ่เป็นการสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา เช่น เจดีย์วัดศรีชุม เจดีย์วัดหัวข่วง ส่วนงานสถาปัตยกรรมประเภทอื่นเมืองแพร่ น่าจะเป็นยุคเริ่มต้นการรับอิทธิพลล้านนาเข้ามาใช้ผสมผสานกับรูปแบบพื้นถิ่นเดิม

วิวัฒนาการ การพัฒนาเมืองยุคพม่าปกครองล้านนา พ.ศ. 2101 – 2317

ก่อนการล่มสลายของอาณาจักรล้านนา เมืองแพร่ในช่วงปี พ.ศ. 1994 – 2050 เป็นระยะเวลาครึ่งศตวรรษ เมืองแพร่ได้เป็นสมรภูมิต่างการแย่งชิงอำนาจระหว่างอาณาจักรอยุธยาและล้านนาผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ ผลของสงครามทำให้บ้านเมืองอยู่ในสภาพกลียุค จำนวนประชากรถูกกวาดต้อนและล้มตาย เนื่องจากตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแพร่เป็นประตูเชื่อมต่อสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ ทำให้กองทัพต่างๆซึ่งความได้เปรียบในการยึดครองยุทธศาสตร์

ความเสื่อมของอาณาจักรล้านนาเกิดขึ้นด้วยปัญหาการแย่งชิงอำนาจภายในและสภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำ ทำให้กองทัพพม่าโดยพระเจ้าบุเรงนองยึดครองเมืองเชียงใหม่สำเร็จในปี พ.ศ. 2101 และเมืองแพร่ก็ถูกกองทัพพม่ายึดครองในเวลาไล่เลี่ยกัน ถึงแม้ว่าตั้งแต่ พ.ศ.2106 พญาเชียงใหม่ เจ้านายราชวงศ์มังรายภายใต้อิทธิพลพม่าจะได้มาปกครองเมืองแพร่ ที่อยู่อาศัยและศิลปกรรมต่างๆ ในยุคนี้จึงไม่ปรากฏความเคลื่อนไหวที่ชัดเจน

อิทธิพลพม่ายังมีต่อเนื่องจนถึงการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ.2310 ช่วงเวลานานถึงสามศตวรรษเมืองแพร่อยู่ในฐานะเมืองที่ได้ผลกระทบจากสงครามของอาณาจักรอยุธยา พม่าและล้านนา การพัฒนาบ้านเมืองในช่วงนี้ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างสรรคงานศิลปกรรมที่เด่นชัด

วิวัฒนาการ การพัฒนาเมืองยุคอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2317 – ปัจจุบัน

การฟื้นฟูเมืองแพร์โดยการนำรูปแบบศิลปกรรมจากเมืองอื่นผสมผสานกับศิลปกรรมพื้นถิ่นเดิมน่าจะเริ่มเกิดขึ้นในช่วงก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

การขับไล่อิทธิพลพม่าออกไปจนเป็นผลสำเร็จที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2347 โดยการสนับสนุนของราชอาณาจักรสยาม ทำให้หัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่ในฐานะประเทศราช เริ่มฟื้นฟูพัฒนาบ้านเมืองโดยการรับอิทธิพลระหว่างกัน ศิลปกรรมแบบรัตนโกสินทร์เริ่มแผ่ขยายมีอิทธิพลต่อศิลปกรรมพื้นถิ่นอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยสามารถแบ่งลักษณะรูปแบบพัฒนาการเมืองแพร์ออกเป็น 3 ช่วงดังนี้

1) ช่วงการปกครองโดยเจ้าหลวง พ.ศ. 2333 – 2445

เมืองแพร์ในช่วงเวลานี้อยู่ในฐานะประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม แต่กิจการภายในเจ้าหลวงมีอำนาจปกครอง เพียงแต่ต้องพร้อมให้การสนับสนุนต่อส่วนกลางเมื่อมีการร้องขอ แนวเส้นแกนหลักของเมืองเลื่อนมาอยู่บริเวณสี่แยกน้ำพุปัจจุบัน ศูนย์กลางการบริหารของเมืองและคุ้มเจ้าหลวงตั้งอยู่ในบริเวณดังกล่าว

กลุ่มเครือญาติเจ้านายตั้งถิ่นฐานบริเวณรอบวัดที่บรรพบุรุษของตนเป็น โยมอุปฐากคั้งนี้ กลุ่มวัดหัวช่วง-ศรีบุญเรือง กลุ่มวัดศรีชุม กลุ่มวัดหลวง กลุ่มวัดพระนอน-วัดปงสนุก กลุ่มวัดศรีบุญเรือง กลุ่มวัดพระร่วง และกลุ่มวัดพระบาทมิ่งเมือง ทำให้มีการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายตัวภายในกำแพงเมืองแพร์ก่อให้เกิดเครือข่ายการสัญจรภายในมากขึ้นนอกเหนือจากแนวเส้นแกนหลักของเมือง

ภาพ 2.11 ลักษณะผังเมืองแพร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.2317-2445

ที่มา โครงการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย ฯ โดยการเคหะแห่งชาติ และคณะ

ในช่วงพญาเมืองชัยปกครองเมืองแพร่ พ.ศ. 2333 – 2360 เป็นช่วงฟื้นฟูบ้านเมือง ลักษณะศิลปกรรม สถาปัตยกรรมน่าจะรับอิทธิพลจากช่างสกุลเมืองลำปาง ช่างสกุลเชียงแสนและช่างสกุลเมืองน่าน เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์เมืองแพร่กับเมืองลำปางมีลักษณะเป็นบ้านพี่เมืองน้อง ซึ่งช่วงสมัยพญาแสนชัยบิดาพญาเมืองไชย เจ้าชายแก้วตันตระกูลเชื้อเจ็ดตนเคยมาลี้ภัยการเมืองที่เมืองแพร่เป็นเวลา 6 ปี และได้กลับไปครองเมืองลำปางในปี 2306 ดังนั้นการไปมาหาสู่ระหว่างกันอย่างต่อเนื่องจึงเกิดขึ้น

ส่วนช่างสกุลเชียงแสนซึ่งถูกกวาดต้อนมาในสมัยเจ้าหลวงเมืองไชย คงได้รับการยอมรับจากคนในท้องถิ่นเดิม ด้วยความมีวัฒนธรรมที่สูงกว่า และเมื่อเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไพร่พลเมืองแพร่แล้ว ย่อมเป็นกำลังสำคัญในการสร้างบ้านเมืองในเมืองแพร่ด้วย สังเกตได้จากรูปแบบวิหารวัดพระหลวงเดิมส่งอิทธิพลต่อวิหารเมืองแพร่ในยุคต่อมา

ภาพ 2.12 วิหารวัดพระหลวงสกุลช่างเชียงแสน

ที่มา สภาวัฒนธรรมจังหวัดแพร่

ในสมัยเจ้าหลวงอินทวิชัย พ.ศ. 2362 – 2393 มีเหตุการณ์เทครัวเกิดขึ้นสองครั้ง ในปีพ.ศ. 2372 ชาวลาวพวนอพยพผู้คนประมาณ 100 คน มาตั้งหลักแหล่งด้านทิศเหนือของเมือง บริเวณบ้านทุ่งโไฮ้งในปัจจุบัน และระหว่างช่วง พ.ศ. 2392 – 2395 ชาวไทลื้อได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณด้านทิศตะวันออกของเมืองบริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่แคม

การที่มีชนเชื้อชาติอื่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในเมืองแพร่เพิ่มขึ้น ทำให้พื้นที่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกได้พัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยส่งผลให้พื้นที่ทำการเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นทำให้เมืองมีความอุดมสมบูรณ์ตามมา

ปี พ.ศ. 2390 ครูบามหาเถรภักญจนะ วัดสูงเม่น มีพื้นฐานการศึกษาที่วัดสูงเม่นและวัดศรีชุมที่เมืองแพร่ และได้สำเร็จการศึกษาพระธรรมชั้นสูงจากเชียงใหม่ ได้เดินทางกลับแพร่และได้เชิญเจ้าหลวงเมืองแพร่สืบพระพุทธศาสนาโดยให้การสนับสนุนการจารพระคัมภีร์ใบลานจากเมืองเชียงใหม่ น่าน และหลวงพระบาง

กิจการพุทธศาสนาในเมืองแพร่เจริญก้าวหน้า การบูรณะ สร้างถาวรวัตถุต่างเกิดขึ้นในยุคนี้จำนวนมาก ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์เกิดขึ้น

อุโบสถและวิหารเมืองแพร่ วางผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาหลักทรงสูงป้อมเงี้ยว หลังคาส่วนกลางยกจั่วสูง ระเบียงชายคามีสองชั้นในแต่ละฝั่ง ทางเข้าหลักด้านหน้ามีซุ้มขนาดเล็กวางชนกับหน้าจั่วหลักคลุมบันไดทางขึ้นด้านหน้า ส่วนคอกแต่งปั้นลมไม่มีนาคสคู่สูงและหางหงส์รับอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ การบูรณะเจดีย์และสร้างใหม่ต่างนำรูปแบบพระธาตุช่อแฮมาเป็นแบบแผน รูปแบบของอุโบสถ วิหารและเจดีย์เมืองแพร่ในยุคนี้จึงมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลายเป็นสกุลช่างพื้นเมืองแพร่

สมัยเจ้าหลวงพิมพิสารครองเมืองแพร่ ราชอาณาจักรสยามทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2398 ระบบการค้าเสรีเกิดขึ้น ชาวไทใหญ่เข้ามาขอสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่เมืองแพร่ ทำให้มีชาวไทใหญ่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองแพร่บริเวณนอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือและตะวันออก และได้สร้างวัดไทใหญ่ขึ้นได้แก่ วัดจอมสวรรค์ วัดสระบ่อแก้ว และวัดต้นธง

ภาพ 2.13 การตั้งถิ่นฐานของชาวไทใหญ่ในเมืองแพร่

ที่มา สภาวัฒนธรรมจังหวัดแพร่

พัฒนาการพื้นที่ด้านทิศตะวันออกนอกกำแพงเมืองต่อเนื่องกับวัดต้นธงของชาวไทใหญ่มีการสร้างวัดชัยมงคล ทำให้บริเวณถนนเจริญเมืองต่อเนื่องกับถนนซอแฮเป็นย่านการค้าที่สำคัญของเมือง ส่งผลให้เกิดเส้นทางสัญจรหลักแนวตะวันตกและตะวันออกขยายต่อเนื่องจากพื้นที่ภายในกำแพงเมืองออกมาด้านนอกกำแพงเมือง เชื่อมต่อกับเส้นทางไปพระธาตุซอแฮและชุมชนบ้านถิ่นที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ด้วย

สมัยเจ้าหลวงพิริยะเทพวงศ์ พ.ศ.2433 – 2445 ชาวยุโรปได้เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในปี พ.ศ. 2430 บริษัท บอมเบย์ เบอร์มา จำกัด (Bombay Burma Trading Co., Ltd.) ของชาวอังกฤษตั้งสำนักงานที่ริมฝั่งแม่น้ำยมบ้านเซตะวัน ส่วน บริษัท อีสต์ เอเชียติก จำกัด จากเดนมาร์ก ตั้งสำนักงานคร่อมบริเวณกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ การเข้ามาของชาวยุโรปทำให้เครือข่ายการคมนาคมระหว่างเมืองแพร่กับหัวเมืองฝ่ายเหนือและจากกรุงเทพมหานคร มีการติดต่อสื่อสารกันมากยิ่งขึ้น

ในปี พ.ศ.2437 รัฐบาลสยามได้เข้ามาจัดระเบียบการปกครองและผลประโยชน์ในเมืองแพร่ อำนาจเจ้าหลวงลดลง เริ่มการจัดเก็บภาษีแบบให้เจ้าอากรภาษีเป็นผู้ประมุข ประกอบไปด้วย ภาษีเหล้า ภาษีกานา ภาษีสุกร ภาษีการพนัน ภาษีการขายช้าง ภาษีไม้สัก และภาษีรัชชูประการ ทำให้เกิดสถานที่ว่าราชการ และที่พักข้าราชการ ตั้งอยู่บริเวณภายในกำแพงเมืองใกล้เคียงกับที่พักเจ้าหลวงและเจ้านายบุตรหลาน

และในปี พ.ศ.2443 คณะพรตไบทีเรียนแห่งสหรัฐอเมริกา ได้เข้าเผยแพร่คริสต์ศาสนาและก่อตั้งโรงเรียนที่บ้านเซตะวัน

ผลจากการจัดระเบียบการปกครองในเมืองแพร่ ทำให้อำนาจจากส่วนกลางได้เข้าถึงราษฎรทั่วเมืองแพร่และเมืองบริวาร รวมทั้งชาวต่างชาติที่เข้ามาทำธุรกิจในเมืองแพร่ ส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน โครงข่ายการสัญจรเพื่อประโยชน์ด้านการปกครองและการค้าครอบคลุมทั่วทั้งเมืองแพร่

ช่วงการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2445 – 2475

รัฐบาลสยามได้เข้ามามีอำนาจจัดการอย่างเต็มรูปแบบในเมืองแพร่หลังจากเหตุการณ์ความวุ่นวายในปี พ.ศ. 2445 ทำให้การปกครองแบบจารีตเดิมสูญสลายไป อิทธิพลรัฐบาลส่วนกลาง เจ้าอากรและพ่อค้า เข้ามามีอำนาจในการบริหารจัดการบ้านเมือง พ.ศ. 2457 การสร้างรถไฟสายเหนือถึงเด่นชัย ทำให้เส้นทางจากสถานีรถไฟเด่นชัยถึงเมืองแพร่คึกคัก เมืองแพร่ได้กลายเป็นศูนย์กลางการคมนาคมของหัวเมืองฝ่ายเหนือฝั่งตะวันออกผ่านไปยังเมืองน่าน พะเยาและเชียงราย เนื่องจากการขนส่งสินค้าจากส่วนกลางด้วยรถไฟได้เข้ามาแทนที่การค้าทางน้ำและการค้าแบบวัวต่างม้าต่าง

บริเวณสถานีรถไฟเด่นชัยได้เป็นย่านการค้าแทนที่ชุมชนเมืองคำนใต้ ความคึกคักทางการค้าทำให้กลุ่มชาวจีนไหลหล้า ไทใหญ่ ฮ่อได้มาตั้งถิ่นฐานค้าขายย่านถนนเจริญเมือง ถนนช่อแฮและถนนยันตรกิจโกศลเพิ่มขึ้น

พ.ศ.2445 พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ประกาศใช้คณะสงฆ์พื้นถิ่นทั้งหมดขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคมส่วนกลาง สถานศึกษาถูกตั้งขึ้นย่านใจกลางเมืองแพร่ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2460 กำหนดให้การเรียนรู้ด้วยภาษาไทย วัดศูนย์กลางการเรียนรู้เดิมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป

ในสมัยพระยานิกรกิติการ (ก๊ก ศรีเพ็ญ พ.ศ.2449 – 2458) เป็นข้าหลวงเมืองแพร่ ได้สร้างประตูเพิ่มสองแห่ง ได้แก่ ประตูทางภาคอยู่ทางทิศใต้ของประตูศรีชุม เชื่อมบ้านพระนอนกับบ้านเซตวันที่อยู่นอกกำแพงเมือง และประตูใหม่ด้านเหนือของเมืองมีการสร้างสะพานข้ามคูเมืองตัดถนนถึงสะพานข้ามน้ำร่องสวรรค์เชื่อมต่อกับถนนเพชรรัตน์ ต่อมา มีชื่อว่า “ถนนยันตรกิจโกศล” ซึ่งเป็นถนนสายหลักของเมืองผ่านย่านการค้าสำคัญมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่สถานีรถไฟเด่นชัย ผ่านสูงเม่น ผ่านย่านถนนเจริญเมือง บ้านใหม่ บ้านทุ่งโฮ้ง และเป็นทางเชื่อมต่อไปยังจังหวัดต่างๆ พะเยา น่าน เชียงราย (สุนันท์ธนา แสนประเสริฐ.2550)

ผลจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง การคมนาคม การศาสนา และการศึกษา พื้นที่ภายในกำแพงเมืองเป็นศูนย์กลางการบริหารจัดการครอบคลุมทั้งเมืองใกล้เคียงเดิมและแหล่งชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้น เช่น เมืองลอง เด่นชัย สูงเม่น เมืองสอง เป็นต้น ทำให้เกิดเส้นทางการคมนาคมต่างมุ่งหน้าสู่ศูนย์กลางเมืองแพร่

ช่วงการปกครองระบบประชาธิปไตยราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรทำให้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครอง การตราพระราชบัญญัติระเบียบการบริหารแผ่นดินราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2476 เมืองแพร่และเมืองบริวารยกฐานะเป็น “จังหวัดแพร่” มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นหัวหน้าบริหารขึ้นตรงกับรัฐบาลกลาง มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพื่อเป็นตัวแทนในการทำหน้าที่นิติบัญญัติของประชาชนสลับกับการปฏิวัติรัฐประหารที่มีผลต่อพัฒนาเมืองแพร่ เนื่องจากกลุ่มผู้มีอำนาจในท้องถิ่นต่างแบ่งกลุ่มอำนาจ โดยมีปัจจัยทางด้านผลประโยชน์ป่าไม้และการค้าขายเข้ามาเกี่ยวข้อง

พ.ศ. 2478 เทศบาลเมืองแพร่ถูกจัดตั้งขึ้น เป็นหน่วยการปกครองท้องถิ่น มีฐานะเป็นนิติบุคคล

พ.ศ. 2484 จอมพล ป.พิบูลสงคราม ยึดสัมปทานจากบริษัทยุโรปและก่อตั้งองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ทำให้สัมปทานป่าไม้ถูกบริหารภายใต้อิทธิพลการเมืองระดับชาติ

ยานพาหนะทั่วไปที่นิยมแทนล้อเกวียน ได้แก่จักรยานที่เข้ามาแพร่หลายตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 6 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีรถยนต์โดยสารวิ่งสายแพร่ – สูงเม่น – เด่นชัย และ แพร่ – สองถนภายในเมืองถูกปรับให้กว้างขึ้น ด้วยการไถแนวกำแพงเมืองลงเพื่อเพิ่มขนาดถนนและถนนที่ล้อมภายในเมือง

ภาพ 2.14 ลักษณะผังเมืองแพร่ปัจจุบัน

ที่มา โครงการจัดทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัย ฯ โดยการเคหะแห่งชาติ และคณะ

โครงข่ายของเมืองได้แยกออกเป็นสองส่วน แนวแกนหลักภายในกำแพงเมืองแพร่ยังศูนย์กลางการบริหารการปกครองบริหารบ้านเมือง เป็นที่พักอาศัยของเจ้านายพื้นถิ่นเดิมและข้าราชการ แนวแกนที่สองมีสี่แยกบ้านทุ่งเป็นศูนย์กลาง โดยแนวแกนตะวันออกต่อเนื่องจากประตูชัยผ่านถนนเจริญเมืองต่อเนื่องจนถึงย่านวัดชัยมงคล แนวแกนเหนือได้เริ่มจากบริเวณวัดสวรรคน์เวศผ่าน โรงเรียนพิริยาลัย สี่แยกหมืองแดง สี่แยกบ้านทุ่ง จนถึงโรงเรียนเจริญราษฎร์ บริเวณแนวแกนหลักใหม่ของเมืองนี้ ในปัจจุบันได้เป็นสถานที่ตั้งของสถานทีราชการใหม่ สถาบันการศึกษา ย่านธุรกิจร้านค้าต่างๆ รวมทั้งแยกย่อยออกเป็นเส้นทางสัญจรย่อยของโครงข่ายอื่น

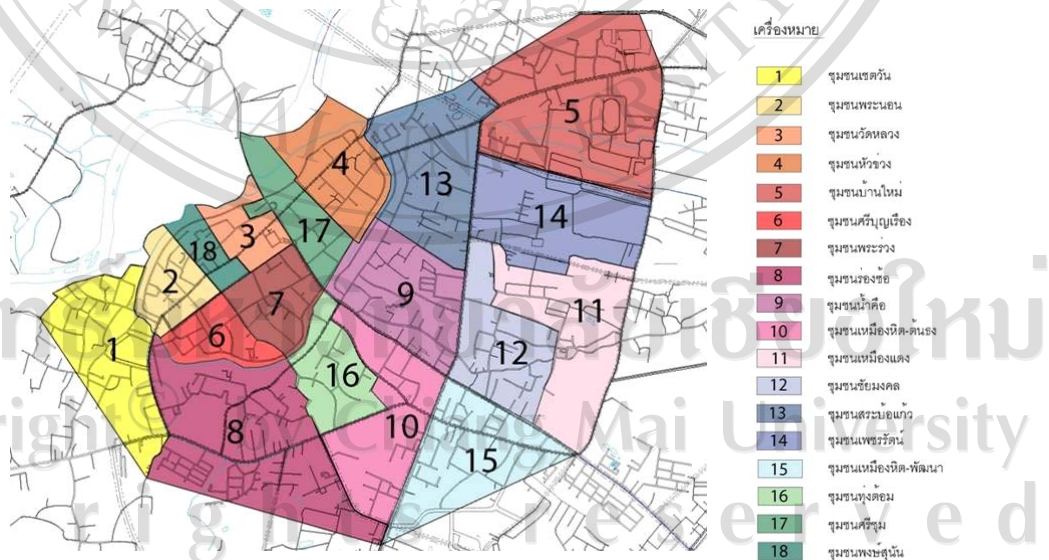
2.2 สภาพพื้นฐานทั่วไป

เทศบาลเมืองแพร่ได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาลเมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2478 มีการจัดองค์การบริหารออกเป็น 2 ส่วน คือ สภามหาชนและคณะผู้บริหาร ทำหน้าที่บริหารกิจการเทศบาลให้เป็นไปตามอำนาจหน้าที่ที่กำหนดไว้ตามพระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ. 2496

ตั้งอยู่ในเขต ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ มีขนาดพื้นที่ 9.00 ตารางกิโลเมตร จำนวนประชากร 17,966 คน ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ยประมาณ 1,996.22 คน/ตารางกิโลเมตร จำนวนครัวเรือน 7,782 ครัวเรือน (เทศบาลเมืองแพร่.2549) มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

- ทิศเหนือ ติดกับเขตตำบลทุ่งกราว อำเภอเมืองแพร่
- ทิศใต้ ติดต่อกับเขตตำบลนาจักรและตำบลป่าเมต อำเภอเมืองแพร่
- ทิศตะวันออก ติดต่อกับเขตตำบลเหมืองหม้อและตำบลนาจักร อำเภอเมือง
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับเขตตำบลป่าเมต อำเภอเมืองแพร่

ปี พ.ศ.2547 โดยการนำของนายโชคชัย พนมขวัญ นายกเทศมนตรีเมืองแพร่ ได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 18 ชุมชน ชุมชนภายในกำแพงเมืองได้แก่ ชุมชนพระนอน ชุมชนวัดหลวง ชุมชนหัวข่วง ชุมชนศรีบุญเรือง ชุมชนพระร่วง ชุมชนศรีชุมและชุมชนพงษ์สุนันท์ ส่วนชุมชนนอกกำแพงเมืองได้แก่ ชุมชนตะวันตก ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนร่องซ้อ ชุมชนน้ำค้อ ชุมชนเหมืองหิต-ตันธง ชุมชนเหมืองแดง ชุมชนชัยมงคล ชุมชนสระบ่อแก้ว ชุมชนเพชรรัตน์ ชุมชนเหมืองหิต-พัฒนาและชุมชนทุ่งด้อม เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ในการมีส่วนร่วมส่งเสริมการศึกษา วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น และนันทนาการ

ภาพ 2.15 แผนที่ผังการแบ่งเขตชุมชนในเขตเทศบาลเมืองแพร่
ที่มา เทศบาลเมืองแพร่

สภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิศาสตร์

สภาพภูมิประเทศบริเวณพื้นที่เทศบาลเมืองแพร่ เป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำยมและมีลำห้วยแม่แคมไหลผ่านด้านทิศเหนือนอกกำแพงเมือง ในฤดูฝนมีน้ำท่วม และเกิดน้ำขังเป็นประจำ ในปี พ.ศ. 2538 เกิดน้ำท่วมใหญ่ในเขตเทศบาลเมืองแพร่มีความสูงถึง 3.58 ม. แต่พื้นที่ภายในกำแพงเมืองเป็นพื้นที่สูงและมีแนวกำแพงดิน โดยรอบทำให้พื้นที่ภายในกำแพงเมืองได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมน้อยกว่าบริเวณนอกพื้นที่กำแพงเมือง

2.3 อัตลักษณ์ทางสังคม

ชาวแพร่ในเขตเทศบาลเมืองแพร่ส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทยวน เรียกตนเองว่า “คนเมือง” มีวิถีการดำเนินชีวิตในรูปแบบสังคมเกษตรกรรม มีโลกทัศน์ทางคติความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาและผีในระดับต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องคล้ายคลึงกันกับกลุ่มชุมชนทั่วไปในล้านนา ในความเชื่อและโลกทัศน์ที่ชาวแพร่มีเหมือนชาวล้านนาทั่วไป คือคติความเชื่อใน “ผีบรรพบุรุษ” ซึ่งมีการแบ่งบทบาทและลำดับชั้นของผีบรรพบุรุษที่คุ้มครองตั้งแต่ระดับเมืองจนถึงระดับในระดับเครือญาติที่มี “ผีปู่ย่า” คุ้มครอง ด้วยความเชื่อในผีบรรพบุรุษทำให้ชาวล้านนามีความเข้าใจและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเผ่าพันธุ์ โดยมีขนบธรรมเนียมประเพณีหรือ “ฮีตสิบสอง” (จาริต) ในการประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยวางคติในเรื่องการ “ผัดผี” สำหรับการประพฤติปฏิบัติในวิถีชีวิตของเผ่าพันธุ์ของผู้สืบเชื้อสายให้กระทำในสิ่งที่ถูกกำหนดไว้ (อนุวิทย์ เจริญศุกกุล. 2539)

อิทธิพลการนับถือพุทธศาสนามีการกล่าวอ้างตั้งแต่สมัยพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าเสด็จมา ณ คอยโกสยธชคบรรพตหรือบริเวณที่ตั้งพระธาตุช่อแฮประทานพระเศวตแก่ชาวลัวะพื้นถิ่นเพื่อให้เป็นสิ่งสักการบูชาแทนพระพุทธรูป ทำให้พระธาตุช่อแฮเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของเมืองแพร่จนถึงปัจจุบัน

การนับถือพุทธศาสนาทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและศิลปกรรมของอาณาจักรใกล้เคียง โดยเฉพาะการนับถือพระธาตุประจำปีเกิดที่เป็นคติความเชื่อที่เหนียวแน่นในกลุ่มชาวล้านนา ทำให้เกิดความใกล้ชิดผูกพันกันระหว่างเมืองต่างๆ ภายในอาณาจักรล้านนามากยิ่งขึ้น ด้วยความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธรูปอย่างเหนียวแน่น ประกอบกับการนับถือผีและความเชื่อพื้นถิ่น ก่อให้เกิดขนบธรรมเนียมประเพณีเฉพาะภายในพื้นที่ที่ยึดถือปฏิบัติกัน โดยแบ่งรูปแบบของขนบธรรมเนียมประเพณีเป็น 2 ส่วน

1) ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อพื้นถิ่น ด้วยความเชื่อพื้นฐานจากการเกิดของแต่ละคนนั้นมาจากดวงวิญญาณของเครือญาติที่ล่วงลับไปแล้วมาจุติใหม่ ทำให้ความสัมพันธ์ผูกพันกันในเครือญาติมีหลากหลายมิติ “ม้าทรงผีปู่ย่า” เป็นผู้ที่ทำหน้าที่บอกกล่าวเรื่องราว

ความสัมพันธ์ในอดีตที่ผ่านมาเพื่อหาวิธีการและแนวทางการแก้ไขให้ถูกต้อง ส่วนใหญ่มักจะได้รับ การเสนอแนะให้ไปทำการ ส่งเคราะห์ ทำบุญทำทาน โดยมีทำทรงผีปู้ย่าจะเป็นผู้หญิงผู้สืบเชื้อสาย มาจากลูกหลานมีทำทรงคนก่อนเสมอ ปัจจุบันความเชื่อเหล่านี้ได้เสื่อมคลายลง

โลกทัศน์ของวิถีการดำเนินชีวิตและชุมชนในเขตเทศบาลเมืองแพร่ จึงมีความผูกพันกับ จารีตการนับถือผี ประเพณีที่เกี่ยวข้องได้แก่

การสืบชะตา เมื่อถึงคราวเจ็บป่วย หรือ ประสบเหตุเภทภัย เคราะห์กรรมใดๆ จะมีการ ทำบุญสืบชะตาหรือส่งเคราะห์ ซึ่งอยู่หลายระดับ เริ่มจาก สืบชะตาคนเดียว ชะตาหลวง ชะตา เมืองหรือเรียกอีกอย่างว่า “เข้าเบิก”

การเอาขวัญ โดยมีแนวความคิดเพื่อเป็นการเติมเต็มทางจิตวิญญาณให้มี ความสมบูรณ์ ยิ่งขึ้น ซึ่งไม่มีเพียงเฉพาะคนเท่านั้น ยังรวม ไปถึงพืชพันธุ์และสัตว์เลี้ยงเลี้ยงด้วย เช่น เอาขวัญคน เอาขวัญข้าว เอาขวัญควาย เอาขวัญช้าง เป็นต้น

การเลี้ยงผี เป็นการแสดงความเคารพที่ได้ปกป้องคุ้มครองดูแลในการอยู่อาศัย การทำมาหา เลี้ยงชีพ เช่น การเลี้ยงผีปู้ย่า การเลี้ยงผีครูปิดศหนู (พระวิสุวกรรม)

การบูชาดาวทั้งสี่ เพื่อเชิญท้าวเทพทั้งสี่มาร่วมในพิธีกรรมมงคลนั้นๆ

โดยประเพณีเหล่านี้ต่างไม่กำหนดเวลาที่แน่นอนขึ้นอยู่กับกาลเทศะ

2) **ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นเทศกาลทางพระพุทธศาสนา** โดยยึดถือปฏิบัติทาง จันทรคติของล้านนา ซึ่งเดือนในล้านนาจะเร็วกว่าทางสยามประมาณสองเดือน เช่น ประเพณีการ เทศน์มหาชาติหรือลอยกระทง ล้านนาเรียกประเพณีเดือนยี่ สยามเรียกประเพณีเดือนสิบสองเป็นต้น เริ่มตั้งแต่เดือนเก็ง (เดือนอ้าย) ประเพณีการกินสลาก หมายถึงการถวายของให้พระโดย การจับสลาก จัดกันที่วัด ในเขตเทศบาลเมืองแพร่มีความเชื่อที่ยึดถือตลอดมาว่าต้องให้วัดหลวงจัด งานกินสลากก่อน วัดอื่นๆจึงได้งานกินสลากได้

เดือนยี่เป็ง การจุดดวงประทีป ปล่อยโคมลอย บูชาการเทศน์มหาชาติ จัดทุกวันพร้อมกัน

เดือนสี่ การตานข้าวใหม่ และไม้หิงพระเจ้า

เดือนห้า ตรงกับวันมาฆบูชา

เดือนหก งานขึ้นพระธาตุช่อแฮและพระธาตุอื่นๆ

เดือนเจ็ด ประเพณี “ปีใหม่เมือง”

เดือนแปดถึงเดือนสิบ เป็นช่วงเทศกาลถือศีลเข้าพรรษา

เดือนสิบสอง ประเพณีการตานข้าวเนื่องจากเชื่อว่าวิญญาณผู้ล่วงลับได้รับการ

ปลดปล่อยเพื่อมารับส่วนกุศล

เทศกาลประเพณีต่างๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่ได้รับการยึดถือปฏิบัติเสมอมา โดยมีประเพณีการไหว้พระธาตุช่อแฮเป็นเทศกาลงานบุญที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

จากความเชื่อในพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับการนับถือในผีบรรพบุรุษเดียวกัน ส่งผลต่อรูปแบบการปกครองเป็นไปในลักษณะแบบเครือญาติ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันโดยมีการจัดลำดับชั้นการปกครองที่มีรูปแบบเฉพาะซึ่งเรียกว่าตำแหน่งชั้น 5 ใบ ประกอบไปด้วย เจ้าผู้ครองนคร เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์และเจ้าราชบุตร ทำให้อำนาจทางการเมือง การปกครองและผลประโยชน์อยู่ในกลุ่มชนชั้นปกครองเท่านั้น นอกจากนี้การสร้างความสัมพันธ์เครือญาติระหว่างเมืองก็มีมาอย่างต่อเนื่อง เช่น มีการสมรสกันระหว่างเจ้าราชบุตรเมืองน่านกับเจ้าหญิงเมืองแพร่ เป็นต้น

สังคมภายในเขตเทศบาลเมืองแพร่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สืบเนื่องมาจากผลประโยชน์จากอุตสาหกรรมการค้าไม้และการแผ่ขยายจักรวรรดินิยมของชาวตะวันตก ทำให้ราชอาณาจักรสยามได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับสหราชอาณาจักร พ.ศ. 2398 และการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในจังหวัดแพร่ พ.ศ. 2436 ทำให้มีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากยิ่งขึ้น ราชอาณาจักรสยามได้ส่งข้าราชการจากส่วนกลางเข้ามาบริหารจัดการระเบียบการเมืองการปกครอง พ.ศ. 2373 บริษัท บอมเบย์เบอร์มา ของอังกฤษเริ่มเข้ามาทำอุตสาหกรรมป่าไม้ในจังหวัดแพร่

การปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ต่อเนื่องกับเหตุการณ์การจลาจลเมื่อ พ.ศ. 2445 ทำให้เจ้านายพื้นถิ่นสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ การปกครองถูกผนวกเข้าสู่อำนาจศูนย์กลางของราชอาณาจักรไทยอย่างสมบูรณ์แบบ ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตในสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ความรุ่งเรืองของอุตสาหกรรมป่าไม้ในจังหวัดแพร่ทำให้รัฐบาลได้ก่อตั้งโรงเรียนป่าไม้ขึ้นเป็นแห่งแรกและแห่งเดียวในปี พ.ศ. 2478 อุตสาหกรรมป่าไม้ได้ดำเนินต่อเนื่องมาจนกลายเป็นอาชีพหลักของชุมชน ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะประกาศปิดป่า พ.ศ.2532 แล้วก็ตาม การทำอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับไม้ก็ยังมีอยู่จนถึงปัจจุบัน

ด้วยความคุ้นเคยที่ชาวแพร่มีต่อการทำป่าไม้ จึงทำให้ภาพพจน์ของจังหวัดแพร่และชาวแพร่มีความผูกพันและเกี่ยวข้องกับไม้เสมอมา สะท้อนถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพการอยู่อาศัย บ้านเรือน สถานที่ราชการ ล้วนถูกสร้างด้วยไม้สักแทบทั้งสิ้น ทำให้ไม้โดยเฉพาะไม้สักทองได้กลายเป็นวัสดุที่มีค่านิยมต่อการเลือกใช้และบ่งบอกถึงฐานะและรสนิยมไปโดยปริยาย